

УДК 821.161.2-3 Українка

Подлісецька О.О.

кандидат філологічних наук, доцент
кафедра загального та слов'янського літературознавства
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, Одеса, Україна, 65058
podlisecka@ukr.net

ОЗНАКИ ТІЛЕСНОСТІ У ПРОЗІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Простежено прояви тілесного начала у повісті Лесі Українки «Приязнь». Здійснено аналіз тілесного міметизму та подана його інтерпретація у творі. Здійснена спроба прослідкувати динаміку у рецептивно-когнітивному аспекті поняття тіла. Досліджено, що у сучасному методологічному прочитанні творчість Лесі Українки набуває неоприятливих досі смислових аспектів та інтерпретацій.

Ключові слова: інтерпретація, тілесність, тілесний міметизм, «свій»/ «чужий».

Неодноразово було зазначено критиками й філософами, що література – це дзеркало, і вона відображає те, що інша царина висловити не в змозі. Як дзеркало, перш за все, відображає зовнішні якості світу й людини, так і література, через зовнішнє зображення передає внутрішню якість героя, світу, події. «Дзеркало душі», «видима мова душі» тощо – ці звичні поняття і є фіксацією тіла як візуального тексту. Внутрішнє через зовнішнє, вираження через зображення – ці та інші метафізичні поняття і постають через розуміння тіла та його якостей, функцій, категорій зображення у літературі. Крім метафізичних категорій, перерахованих Г.-Г. Гадамером, який вважав, що «найважливіша функція, яку можуть виконувати представлені предметні ситуації, полягає у представленні та об'явленні певних метафізичних якостей: шляхетність, піднесеність, підлість, трагічність, жахливість, демонічність, святість, грізність, екстатичність», зазначимо, що аналіз художнього твору може і повинен ґрунтуватися і на інших засадах – «на засадах тілесного міметизму» [2, 529]. Якраз до виявів цього поняття і належить феномен болю, голоду, спраги, пам'яті, сну, серця чи зору, чоловічості, жіночності (маскулінності та фемінності) та ін. Вже, здається, ніхто не сумнівається, що зміст літературної творчості не визначається лише ідеальними вимірами. Про це говорять і українські літературознавці. Так, Л. Тарнашинська зазначає: «Людина володіє не тільки духом (сферою духовного), а й специфічною тілесною організацією, вкоріненою в тілесність і психіку, і самою природою спроектована і пристосована до культурної форми свого існування, засадничою антропологічною оптикою залишається бачення

її як істоти «вертикального спрямування (тіло – дух) [5, 333]. Тож чи можливим є розглядати героя та й сам твір відокремлено: тільки духовно-моральні якості та окремо фізичні? Часто до фізичних критеріїв персонажа дослідник звертається опосередковано, натякаючи, що фізичний вимір так чи інакше впливає на духовний, певним чином пояснюючи останній. Але чи так або чи тільки так це насправді? На прикладі твору «Приязнь» маємо намір продемонструвати, як вимір тілесного іноді передує духовному плану, або ж є його передвісником.

Іманентною ознакою тілесності є те, що вона виражається не через тілесність взагалі, а, як наголошує Штейнбук Ф. М., «через її певні гендерні різновиди, внаслідок чого становлення будь-якого художнього дискурсу або образного світу видається просто неможливим без реальної чи уявної присутності двох різновидів» [7, 528]. Наголошуємо, що тілесність взагалі і раніше ґрунтовно осмислювалась літературознавцями, але дослідження гендерної тілесності, тієї, що має на меті дослідити стать та стосунки між статями, актуальним стає порівняно недавно. Саме тілесне начало, яке за «посередництвом механізму мімесису утворює феномен, що, за своєю суттю, є дискурсивним як з погляду змісту, так і з погляду форми» [7, 528], і є центральним досліджуваним питанням статті. Більш якісно дослідити поняття тілесності у творах дає змогу техніка антропологічного аналізу. Вона ширше і глибше, аніж інтерпретаційні та герменевтичні методики, дає змогу заглибитись саме у першопричини та основи твору, мотиву, сюжету. Чому персонаж є таким? Чому автор створив його саме таким? Чому погляди персонажа різняться з моїми, читацькими? Ці та інші питання і вирішує антропологічний аналіз. Іншими словами, антропологія у літературі цікавиться «людським» у літературі, намагається відповісти на питання більш загального (позасюжетного) плану.

Для літературознавчої антропології видатні твори світової літератури постають як постійно актуальний і оригінальний запис людського досвіду, невичерпність літературного твору має здатність породжувати нові значення.

Проза Лесі Українки яскраво оприсутнює імператив філософської легітимності "людини тілесної" і є цікавим полем для дослідження антропологічних засад тілесності. Те, що досліджували як деталь, річ (чашка як тілесний вияв подарунку/дару («Чашка»), дзеркало як тілесний вияв перетворення («Жаль») та інші, точніше було б класифікувати як концепти тілесного виміру. Звернувшись до повісті Лесі Українки «Приязнь» (Оповідання з життя волинського Полісся) (1905), ми помітили яскраві прояви тілесного міметизму з гендерної точки зору.

Аналізуючи прозу Лесі Українки, згадаємо твердження Віри Агєєвої, що, зокрема, «наша література другої половини XIX століття справді була неймовірно цнотливою. Тілесний досвід у ній майже не відбито, ні про яку еротіку, сексуальність не могло бути й мови, більше того, гріхи любощів всіляко таврувалися, а біс плоті вважався чи не найнебезпечнішим» [1, 111]. Тож чи не тому такий завуальований підзаголовок «Оповідання з життя волинського Полісся»

має повість, яка присвячена життю дівчат та їх становленню? Судячи з підзаголовку, це суто реалістичний, з елементами народництва твір, але насправді – сучасний і понині, модерний твір Лесі Українки. «Приязнь» є оповіданням за визначенням Лесі Українки, але дослідниками трактується як повість, і, будучи написаною вже на початку ХХ століття, а саме 1905 року, вже набагато більше тяжіє до модерністської прози, аніж до реалістичної. Цей твір, який має 7 розділів, крім центральної проблеми дівочої дружби-сестринництва Дарки та Юзі, має яскраво окреслену гендерну проблематику, що проявляється через стосунки невдахи-чоловіка Семена та сильної жінки Мартохи. Незважаючи на таку скромну назву та уточнення у підзаголовку, повість досить прогресивна.

Перехід до модерної прози неможливий без новаторства. Про нове у прозі Лесі Українки взагалі і в повісті «Приязнь» зокрема влучно сказала О. Забужко у своєму інтерв'ю: «Таж ніхто вже й не знає, що таке «Приязнь» Лесі Українки, – твір, де вперше в жіночій літературі ХХ ст. піднімається тема дівчачих підліткових дружб і дуже тонко завуальованої дівчачої розбудженої сексуальності» [3]. Так порушує питання проявів тілесного у малій прозі Лесі Українки письменниця Оксана Забужко.

У повісті яскраво присутній світ жіноцтва. Зрештою, як і в більшості оповідань Лесі Українки, у цій повісті чоловіки представлені епізодично (п'яничка-батько Дарки, тато та дідусь Юзі та таємничий Фелікс, який згодом стане між Юзею та Зонею). Тілесний світ жіноцтва яскраво вибудовує сюжет твору та має тілесні гендерні прояви, зокрема зверхнє ставлення селянки Мартохи до чоловіка. Цей прояв жіночого тілесного міметизму якомога зриміше, наскільки це можливо було в українській прозі початку ХХ століття, відтворює мотив чоловічої імпотенції, звісно, завуальований, як і мотиви, про які згадувала О. Забужко. Імпотенція, що постала як наслідок зверхнього ставлення жінки (а мотив сильної, але не завжди мудрої й розумної жінки постає чи не в кожному оповіданні Лесі Українки), усвідомлена, ймовірно, самим чоловіком і наслідком якої є пияцтво: «Моя сама як мур, а на мене каже «ядуха»! Чорт їй винен, що така багатирка з білої хати та за мене в курну хату пішла. Я їй покажу!..» Але після бійки Семен лежав на соломі, і всі кості йому боліли, і в грудях рипіло, і заздро і неначе сором було йому дивитись, як Мартоха, ще проворніша за злості, ніж звичайно, звивалася коло господарства» [6, 237]. У бінарній опозиції «свій / чужий» чоловік Семен посідає позицію чужого, не знаходячи собі місця біля сильної, амбіційної Мартохи, яка «ніколи йому «не мовчала» ні тверезому, ні п'яному». Ніцшевого ідеалу жінки, або природної жіночності, «те, що викликає до жінки повагу, а досить часто і страх, – це її натура, яка натуральніша за чоловічу, її справжня, хижацька, підступна грація, її тигрячі кігті під рукавичкою, її наївність в егоїзмі, неприручувана внутрішня дикість, незбагненне, неохопне, невловне в її пристрастях і чеснотах...» [4, 131] не може досягти більшості героїнь прози Лесі Українки. Певні риси «жінки» у ніцшеанському розумінні має донька Дарка, але не мати, Мартоха. По суті, стосунки

Семена й Мартохи є антиприкладом для доньки, Дарки, оскільки зміщуються ролі чоловіка й жінки. Семен фемінізується, Мартоха, ж, навпаки, змушена маскулінізуватись. Але постає питання: можливо, навпаки, Семен змушений фемінізуватись на фоні маскулінної дружини? Жіночий тип притаманний чоловікові, і навпаки, чоловічий – жінці. Так видозмінюється дихотомія «я—інший», оскільки відбувається заміщення. Чужий (чоловічий типаж для жінки) стає своїм і навпаки.

Становленню усвідомлених уявлень про тіло сприяють, перш за все, візуальні сприйняття. Ці візуальні сприйняття у прозі Лесі Українки – деталі, епізоди, які неявно вказують на дівочу закоханість одна в одну (не аналізуватимемо її природу та причини), ревності одна до одної, розпач втрати та ін., і репрезентують тілесний міметизм образів.

Головними героїнями твору є троє дівчат, які згодом утворюють своєрідний трикутник: одна панянка, Юзя, а інша її подруга, дівчина з бідної родини, Дарка. Згодом долучається старша дівчина Зоня, взята на роль виховательки Юзі, яка й розбиває ідилію у стосунках панянки й селянки. У бінарній опозиції «свій / чужий» Дарка займає позицію свого, а Юзя «чужого». Ця опозиція у вимірах тілесного міметизму є актуальною, оскільки душевний спокій невід’ємний від тілесного здоров’я. Здорове та нездорове тіло – перший тілесний мотив «Приязні».

Знайомство з головною героїнею, Даркою, відбувається з першого абзацу оповідання, і тут вона зображена як людина не в своєму тілі (нездорова), бо «сидить мале дівча, з’юрдившись; бліде, жовте личко аж підпухло, а сиві очі якось побіліли; трясеться нещасне і від пропасниці й від плачу, бо мати саме набила, а тепер стоїть коло одвірку з прутом в руці та ще й приказує: «– І била, і ще битиму!...» [6, 229]. Інша героїня, Юзя, хоч і панянка, але хвороблива, як і селянка Дарка: обидві тоненькі й пожовклі від пропасниці» [6, 230], «панночка блідо всміхнулась», «задихані, бліді, а не червоні від швидкого руху», і завершується епізод нападом пропасниці у Юзі, яка, побачивши, що мати б’є Дарку, «трясучись і кидаючись, як непритомна, та лементуючи», таким чином, протестувала проти побиття товаришки. Забігаючи у фінал повісті, зазначимо, що тілесний прояв обох дівчаток зміниться: Дарка стає сильною, загартованою працею дівчиною, Юзя ж залишається на початковому рівні тілесного втілення (слабкість, нервовість, що притаманне панночкам взагалі). Так, на рівні літератури мімесис є імітацією та образною репрезентацією, вимір тілесного у повісті передує духовному плану, або ж є його передвісником. Так, Дарка, подолавши пропасницю, протягом всього твору є сильною, рішучою, що, беззаперечно, проявляється на тілесному рівні: «Сухорляві, але міцненькі руки», «видко було, як мускули на руках нап’ялись, мов пружини, ще зовсім дитячий стан», «постава здавалась гордою, а лице було поважне і зовсім «доросле» [6, 272]. Ця впевненість контрастує з не зовсім здоровим тілом та духом Юзі: «худенька постать», «очі їй днів три не висихали від сліз перед Зониним від’їздом»,

«покірно похиливши голову», залежність Юзі від прихильності Зоні: «Юзина приязнь була неспокійна, забаглива» [6, 266], і, коли Зоня та Октуся співали сороміцьку пісеньку, Юзя була вражена, і почуття ці передаються знову ж таки на тілесному рівні: «Юзя мов не своєю силою влетіла в кімнату задихана, тремтяча, мов від холоду, а разом з тим червона, розжевлена» [6, 267]. Почуття її були прикрі: «Господи, ліпше ніколи не бути дорослою!» [6, 269]. Так на тілесному рівні репрезентовано образи панночки та селянки у тілесно-гендерних аспектах.

Отже, у жіночій прозі, на відміну від попередньої чоловічої, яскраво постає мова тіла в художньому тексті, а тіло й тілесність постають феноменами культурологічного пошуку (закоханість героя у героїню («Чашка», перевага тілесного над духовним в образі Алли Павлівни («Над морем» Лесі Українки) тощо). Так, якщо проза Лесі Українки ще містить перехід від школи реалізму до нового модерного письма, то вже мала проза О. Кобилянської, наприклад, наскрізь проникнута психологічним вираженням підсвідомого, зображенням потужного інтуїтивного начала героїв. Зокрема, герої новели «Природа» відкриває цілий світ у зосереджуючій миті життя (закоханість, мов спалах, і здогад (другий спалах, не менш сильний)). Одна з ролей жінки у згаданих творах – зосереджувати у собі потужне незалежне начало, яке іноді балансує на грані з домінуванням над чоловіком. Але подібні ситуації призводять до краху стосунків, як це показано, зокрема, у оповіданні «Жаль», повісті «Приязнь» Лесі Українки.

Список використаної літератури

1. Агеева В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму: монгорафія. Київ: Факт, 2003. 320 с.
2. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. Москва: Искусство, 1991. 367 с.
3. Забужко О. Моє діло прокукурикувати.... URL: <http://vsiknygy.net.ua/interview/140/>
4. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / Пер. р нім. А. Онишко. Львів: Літопис, 2002. 320 с.
5. Тарнашинська Л. Антропологія тілесного як модус ідентифікації українських шістдесятників. URL: mpwr.wuwr.pl/download.php?id.
6. Українка Леся. З людської намови. Проза. Київ: Видавничий центр «Академія», 2016. 384 с.
7. Штейнбук Ф. Аналіз художніх творів у контексті засад тілесного міметизму. Гуманітарний вісник Державного ВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Науково-теоретичний збірник. Випуск 8. Тернопіль: Астон, 2006. С. 526 – 533.

Подлисецкая О.О.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедр общего и славянского литературоведения
Французкий бульвар, 24/26, Одесса, Украина, 65058
podlisecka@ukr.net

ПРИЗНАКИ ТЕЛЕСНОСТИ В ПРОЗЕ ЛЕСИ УКРАИНКИ

Исследовано проявления телесного начала в повести Леси Украинки «Приязнь». Совершено анализ телесного миметизма и подана его интерпретация в произведении. Совершена попытка проследить динамику в рецептивно-когнитивном аспекте понятия тела. Исследовано, что в современном методологическом прочтении творчество Леси Украинки приобретает непроявленные до этого времени смысловые аспекты и интерпретации. Подан анализ феминного мира повести. Главными героинями произведения являются три девушки, которые образуют треугольник. Юзя, ее подруга Дарка и Зоня, взятая на роль воспитательницы Юзи. Зоня разбивает идиллию в отношениях панночки и крестьянки. В бинарной оппозиции «Свой \ чужой» Дарка занимает позицию своего, а Юзя «чужого». Эта оппозиция в изменениях телесного миметизма актуальна в той мере, как душевное спокойствие героев неотъемлемо от телесного здоровья. Исследован основной мотив повести – мотив здорового и нездорового тела. Женские образы представлены с акцентом на миметичном анализе телесности. Исследовано, что женский тип присущ мужчине в повести, и, наоборот, мужской – женщине. Прослежено видоизменение дихотомии «я – другой», так как осуществляется замещение. Чужой (мужской) типаж для женщины становится своим и наоборот. Проанализованы визуальные восприятия в повести. Автор статьи анализирует различные проявления героинь в повести, которые и репрезентируют телесный миметизм повести.

Ключевые слова: интерпретация, телесность, телесный миметизм, «свой» / «чужой».

Podlisetskaya O.O.

Odessa National University named after I.I. Mechnikov
Department of General and Slavic Literary Criticism
24/26 French Boulevard, Odessa, Ukraine, 65058
podlisecka@ukr.net

SIGNS OF BODY IN THE PROSE OF LESIA UKRAINKA

The manifestations of the bodily principle in the novel Lesia Ukrainka's "Affection" are investigated. A complete analysis of bodily mimetism and its interpretation in the work. Absolutely, explores the dynamics in the receptive-cognitive aspect of the

concept of the body. Everything that is in the modern methodological reading of Lesia Ukrainka's work acquires semantic aspects and interpretations that have not been manifested before this time. Analysis of the feminine world of the story is filed.

The main heroines of the work are three girls who form a triangle. Yuzya, her friend Darka and Zonya, taken on the role of the teacher Yuzi. Zonya breaks the idyll in the relationship of the panel and the peasant woman. In the binary opposition, "One's own / alien", Darka takes his position, and Yuzya takes a "stranger".

This opposition in the changes of bodily mimetism is relevant to the extent that the peace of mind of heroes is inseparable from bodily health. It is investigated that the female type is inherent in the man in the story, and, conversely, the male type is inherent in the woman.

A modification of the "I am the other" dichotomy is traced, since substitution is carried out. Alien (male type for a woman becomes her own and vice versa. Visual perceptions in the story are analyzed. The author of the article analyzes various manifestations of the heroines in the story, which represent the body mimeticism of the story.

Key words: *interpretation, corporality, bodily mimetism, "my" / "alien".*

References

1. Ageeva V.(2003) *Ginochiy prostir Feministichniy Discours Ukrainskogo Modernismu* [The Nighting Room: The Feminist Discourse of Ukrainian Modernism: Mongoraphy], Kiyiv: Fact [in Ukrainian].
2. Gadamer G.(1991) *Aktualnost prekrasnogo* [The relevance of beauty], Moscow; Iskusstvo [in Russian]
3. Zabugko O. *Moye dilo procucurikati...* // <http://vsiknygy.net.ua/interview/140/>
4. Nicsche F. (2002) *Po toy bik dobra I zla. Genealogiya morali* [For that bike of good and evil. Genealogy of morality]. Lviv; Litopis [in Ukrainian].
5. Tarnaschynska T. *Antropologiya tilesnogo yak modus identifikacii ukrainskih schistdesyatnykiv// mpwr:wuwr.pl/download.php?id.*
6. Lesia Ukrainka. (2016) *Z ludskoyi namovy. Proza*. Kiïv: Akademvidav [in Ukrainian].
7. Schteynbuc F. (2006) *Analiz hudognih tvoriv z zasad tilesnogo mimetyzmu*[Analysis of artistic works in the context of ambush of mimeticism] *Zb. nauk. prac'*; *Gumanitarnyy visnyk № 8*, pp. 526-533 / Ternopil [in Ukrainian].

Статтю подано до редколегії 18 вересня 2020 р.